

STŘEDOVĚKÉ MEČE V ČESKÝCH ZEMÍCH

Meč jako technologický, kulturněhistorický
a archeologický fenomén

Petr Žákovský
Patrick Bárta
Jiří Hošek

Archeologický ústav
AV ČR, Brno

Středověké meče v českých zemích
Meč jako technologický, kulturněhistorický a archeologický fenomén

Kniha vznikla s Institucionální podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO: 68081758 – Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.

Recenzenti:

dr Arkadiusz Michalak

PhDr. Jan Musil

© Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i., a autoři

Autoři: Petr Žákovský, Patrick Bárta, Jiří Hošek

ISBN 978-80-7524-093-4 (print)

ISBN 978-80-7524-094-1 (online ; pdf)

DOI: 10.47382/arub2025-01

STŘEDOVĚKÉ MEČE V ČESKÝCH ZEMÍCH

Meč jako technologický, kulturněhistorický
a archeologický fenomén

Petr Žákovský
Patrick Bárta
Jiří Hošek

OBSAH

•	Úvod	5
1	Základní výzkumné metody přispívající ke komplexnímu poznání středověkých mečů	7
2	Stručný přehled vývoje meče ve střední Evropě do poloviny 16. století	17
3	Praktická funkce meče ve středověké a raně novověké společnosti českých zemí	41
4	Stručný nástin technologií výroby železných mečů do poloviny 16. století	55
5	Značení mečů v období vrcholného středověku až raného novověku a jejich výpověď k původu zbraní	67
6	Meč ve vrcholně středověké až raně novověké společnosti v českých zemích a jeho symbolické funkce	105
•	Závěr	127
•	Summary: Medieval swords in the Czech lands	128
•	The sword as a technological, cultural, historical and archaeological phenomenon	128
•	Výběrová bibliografie a citovaná literatura	130

ÚVOD

Zbraně obecně, mezi nimi i meče, jsou historicky atraktivním fenoménem vzbuzujícím zájem velké části zejména mužské populace. Speciálně v našich zemích je tento fakt navíc umocněn tím, že právě končící a přes tři dekády trvající období historicky mimořádné stability a bezpečnosti v Evropě daly vyrůst generaci mužů, která nemá žádnou přímou zkušenost s reálnou povinnou službou v armádě (včetně autorů této publikace) a svůj zájem o vojenství realizuje kromě tematické četby a sledování filmů především prostřednictvím nepřeborného množství historických spolků věnujících se formou „reenactment“ armádám a válečnictvím všech možných období od starověku až po moderní konflikty. V rámci tohoto obecně přirozeného zájmu o válečnictví jako takové mají právě meče ve veřejném povědomí aureolu symbolu poukazujícího na středověké elitní válečníky – rytíře, kteří jsou v našem kulturním povědomí mj. nositeli intuitivně cítěných ideálů, jako je odvaha, čest či ochrana slabších. Tento romantizující pohled je přitom v neustálém rozporu s protichůdným, a snad i reálnějším chápáním zbraní především jako symbolu násilí a zmaru.

Předkládaná publikace je pokusem o co možná neobjektivnější posouzení tohoto fenoménu na základě studia hmotných, písemných i ikonografických pramenů pocházejících z území dnešní České republiky zasazeného do celoevropského kontextu. Je tak vlastně stručným přetlumočením části rozsáhlé odborné trilogie, která vznikla

v posledních letech jako výsledek projektu podpořeného Grantovou agenturou České republiky pod názvem *Ninth to Mid-Sixteenth Century Swords from the Czech Republic in their European Context* (č. projektu P405/12/2289). Cílem této knihy je zejména předložit veřejnosti v popularizované formě některé vybrané výsledky tohoto grantového projektu, přičemž hlavní důraz byl kladen na poznatky získané při studiu vrcholně středověkých až raně novověkých mečů. Je to především pohled morfologický, který ukáže středověký meč jako výslednici dlouhého vývoje sahajícího až do pravěku s hledáním optimálního tvaru, délky, hmotnosti a vyvážení a který souvisí s použitím meče jako zbraně. Nepřekvapí, že tyto technické parametry byly přímo navázané na dynamicky se proměňující taktiku boje v jednotlivých dějinných obdobích. Velmi důležitým aspektem je v publikaci i pohled výrobně technologický věnující se materiálu čepelí mečů a jeho často velmi komplikovanému zpracování. Tyto skutečnosti měly závažný vliv nejen na kvalitu každého meče, ale i na jeho reálnou hodnotu a potom přeneseně i na jeho chápání jako předmětu ukazujícího společenské postavení majitele. Nahlédneme také do podnes ne zcela probádaného tajemného světa nápisů a značek umístěných na čepelích mečů a odhalíme jejich možnou výpovědní hodnotu. Pozornost je věnována také různým historickým funkcím meče jako symbolického předmětu – tento jediný aspekt si tato zbraň udržela i přes dílčí proměny v jistém smyslu až do dnešních dní.

1

ZÁKLADNÍ VÝZKUMNÉ METODY PŘISPÍVAJÍCÍ KE KOMPLEXNÍMU POZNÁNÍ STŘEDOVĚKÝCH MEČŮ

Na středověké meče, jež ve své době představovaly jedny z nejúčinnějších a rovněž technologicky nejvyspělejších zbraní, lze nahlížet z celé řady úhlů pohledu, které nám pak ve vzájemné kombinaci poskytují komplexní a plastický obraz jak o nich samotných, tak o jejich významu pro tehdejší společnost. Jelikož meče z období 11. až první poloviny 16. století známe převážně díky archeologickým nálezům, lze při jejich studiu využít řadu tradičních archeologických metod. V dané souvislosti jsme však při studiu materiálu z území České republiky, byť obecně to platí pro celý evropský kontinent, poněkud limitováni skutečností, že většinu těchto mečů představují náhodně nalezené exempláře, ke kterým bližší údaje o nálezových okolnostech zpravidla postrádáme (obr. 1–2). V takových případech jsme pak odkázáni na tradiční, byť v řadě detailů poněkud problematickou typologicko-chronologickou analýzu. Jedná se o metodu relativního datování založenou na sledování formálních struktur v souborech jednotlivých druhů artefaktů, z nichž některé odrážejí jejich vývoj v čase. Na základě této metody jsme schopni jednotlivé náhodné nálezy mečů rámcově datovat a sledovat jejich

hypotetický vývoj. Tato metoda má ale jisté limity a lze ji využívat pouze jako jeden z nástrojů ke komplexnímu poznání artefaktů. K upřesnění datace jednotlivých typů mečů pak lze využít, v našem prostředí bohužel jen ve zcela ojedinělých případech, i poznatky získané v souvislosti s nálezy mečů při profesionálně vedených archeologických výzkumech (obr. 3–4). Zde lze aplikovat další z metod relativního datování, která je založena na nauce o vrstvách zemského povrchu převzaté z geologie. Podle stratigrafie totiž v obecné rovině platí, že níže položená vrstva v rámci jednotlivých souvrství je zpravidla starší než vrstva nad ní. To nám v konečném důsledku dovoluje určování vzájemného chronologického vztahu jednotlivých objektů a archeologických struktur.

Díky těmto metodám je pak badatel schopný v základní rovině jednotlivé nálezy mečů rámcově datovat a při znalosti nálezových okolností či alespoň přesnějšího místa nálezů pak vyslovit i určité hypotézy o důvodech, proč se jednotlivé exempláře dostaly do země či do místa svého pozdějšího nálezů apod. Ve zcela výjimečných případech lze dokonce některé meče spojit s konkrétní historickou

1 | Nález románského meče *in situ* u zaniklé komunikace na katastru Hoštice na Kroměřížsku (podle Žákovský et al. 2020a, obr. 1)

2 | Preparace nálezů dlouhého meče z přelomu 14. a 15. století ze Ždánického lesa pracovníky Muzea Vyškovska (foto L. Vrána; viz. Žákovský et al. 2020b)

The background is a deep blue gradient, transitioning from a darker blue at the top to a lighter blue at the bottom. It is filled with numerous out-of-focus light spots in shades of orange, yellow, and red, creating a bokeh effect. The spots vary in size and brightness, with some appearing as sharp points of light and others as soft, glowing circles. The overall effect is reminiscent of a starry night sky or a field of distant galaxies.

3

PRAKTICKÁ FUNKCE MEČE VE STŘEDOVĚKÉ A RANĚ NOVOVĚKÉ SPOLEČNOSTI ČESKÝCH ZEMÍ

Hlavní funkce mečů už z jejich podstaty tkvěla v praktickém využití v bojové činnosti. Z logiky věci vyplývá, že se vznikem specializovaného nástroje se musel již od počátku vyvíjet i určité metody boje mečem. Do období středověku lze tyto předpokládané bojové systémy studovat ve velmi omezené míře, a to pouze na základě nepatrného množství dochovaných písemných a především pak ikonografických pramenů, které jsou navíc vesměs značně stylizované. Určité poznatky nám přináší také

traseologický výzkum čepelí: zejména na odlévaných čepelích mečů doby bronzové se zachovaným původním povrchem jsou často patrné stopy po jejich praktickém využití. Je však otázka, do jaké míry jsme schopni na základě kombinace těchto metod schopni rekonstruovat způsob boje s mečem.

Více informací o případných evropských bojových systémech nám přibývá až s běžnějším používáním písma, kdy o nich máme v celé řadě pramenů zachovány sporé

63 | Výjev s námětem božího soudu z šermířské učebnice Hanse Talhoffera z roku 1459 (Det Kongelige Bibliotek København, Thott 290 2°, fol. 87r)

zmínky, byť přímo o šermu mečem se antické prameny zevrubněji nezmiňují. V porovnání s tehdy existujícími bojovými metodami zápasu a boje beze zbraně, kdy již v období klasického Řecka máme celou řadu písemných a ikonografických pramenů informujících o sofistikovanosti a účinnosti těchto systémů i existenci vlastního odborného názvosloví, musíme se stejnou propracovaností logicky počítat i u systému boje mečem, byť k tomu se žádné přímé prameny nezachovaly. V tomto ohledu se situace výrazně nezměnila ani v římském období. V době stěhování národů a raného středověku se nám k této problematice

prameny zredukovaly na naprosté minimum, a proto jsou bojové systémy studovány v čistě hypotetické rovině pouze na základě tvarového vývoje samotných zbraní, štítů a obecně pak vývoje vojenské taktiky a strategie.

Výrazný kvantitativní, a především pak kvalitativní skok v poznání dané problematiky umožnilo až období vrcholného středověku. Od této doby máme k dispozici nespočetné množství informací o organizaci šermířských škol, šermířských veřejných předváděcích akcí, životních osudech jednotlivých bojových mistrů, ale především několik desítek dochovaných didaktických šermířsko-teoretických spisů různé proveniencí. Jen ze zaalpského prostředí lze pro období 14. až 16. století pracovat s více než osmi desítkami rukopisů a tištěných knih věnujících se bojovým systémům, přičemž ve většině z nich je šermu mečem věnována patřičná pasáž, pokud mu není pramen zasvěcen rovnou celý. Nemá smysl se zde touto problematikou zabývat hlouběji. Stačí konstatovat, že na základě studia těchto pramenů musíme evropské bojové systémy jednoznačně prohlásit za zcela funkční, v likvidaci soupeře až k dokonalosti dovedené metody s plně vyvinutým vlastním odborným názvoslovím a formami výuky. Nepochybně všechny tyto systémy, které lze na základě pramenů v jednotlivých evropských regionech identifikovat, navazovaly kontinuálně na staré evropské tradice, které jednotliví mistři a posléze i celé šermířské školy dále rozvíjeli na základě nových podnětů a potřeb. Jak pružně byli mistři schopni reagovat i na poměrně převratné změny, lze demonstrovat právě na evoluci šermu mečem. Připustíme-li totiž, že ke vzniku a masivnímu rozšíření dlouhého meče v Evropě došlo někdy na přelomu 13. a 14. století, měl tento velmi propracovaný a životaschopný systém boje s touto zbraní svoje počátky již někdy v průběhu první poloviny 14. století. Daný systém, tradičně připisovaný mistru Johannesi Liechtenauerovi, zcela jistě v základních principech vychází ze starších evropských tradic boje s krátkým mečem. První dosud známou kodifikaci tohoto učení máme sice dochovanou až ze závěru 14. století, ale musíme důvodně předpokládat, že před vlastním formulováním a sepsáním musela být tato nauka nějaký čas praktikována. Jinak by nemohl vzniknout tak dokonalý systém boje s dlouhým mečem, který se pro zaalpskou Evropu stal základní metodou boje i s jinými druhy zbraní minimálně až do konce 16. století. Pružnost a přizpůsobivost evropských bojových systémů, což je jeden z aspektů jejich geniality, se v průběhu 14. století projevila ještě jednou, a to opět v návaznosti na dynamický vývoj tehdejších zbraní a ochranných prostředků. V průběhu druhé poloviny 14. století totiž

64 | Soubor mečů s rozšířenými hroty čepelí z území České republiky (podle Hošek – Košta – Žákovský 2021, obr. 179)

STŘEDOVĚKÉ MEČE V ČESKÝCH ZEMÍCH

Meč jako technologický, kulturněhistorický
a archeologický fenomén

Autoři: Petr Žákovský, Patrick Bárta (Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.),
Jiří Hošek (Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.)

Odpovědný redaktor: Balázs Komoróczy

Redakce: Martina Kudlíková, Pavla Růžičková

Jazyková a technická korektura: Martina Kudlíková, Kateřina Havelková Štěpančíková

Resumé a proofreading: Klára Matulová, † Paul Simpson

Obálka a sazba: Pavla Růžičková

Tisk: Tiskárna Helbich, a.s., Valchařská 36, 614 00 Brno

Druhé vydání

Náklad: 500 ks

Vydal Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.

Čechyňská 363/19, 602 00 Brno

www.arub.cz

Brno 2025

ISBN 978-80-7524-093-4 (print)

ISBN 978-80-7524-094-1 (online ; pdf)

DOI: 10.47382/arub2025-01